

EDWARD BOND'UN LEAR VE SHAKESPEARE'İN KRAL LEAR OYUNLARINDA ŞİDDET ÖGESİ

Erdoğan PARLAK*

SUMMARY

Two types of violence are met- one physical and the other psychological- in Lear and King Lear, the former by Edward Bond and the latter by William Shakespeare. Since one type of violence brings about another, these two cannot be separated from each other. Edward Bond's main concern is both violence and the people who have to live and bear such an atmosphere. In Lear, Bond especially deals with a society ruled by a king who first of all wants to stop his enemies enter his kingdom for which he spent much of his life. But this attempt will result in both violence and aggressive actions. Likewise, it is not so difficult to see the obvious reflections of physical and natural violence in Shakespeare's King Lear. The world in Bond's play, we may add, is far from being something full of pessimistic elements. Although the society seems to accept using violence, we still meet those having good and non-violent opinions in Bond's play as observed in Lear himself.

İnsanla birlikte varolagelmıştır şiddet. Daha ilkçağlarda beslenme ve barınma amacıyla doğa ile mücadelenin sonucu olarak ortaya çıkan ve ilkel insanın çoğu zaman onusuz edemediği şiddet ile geçmiş yüzyıllar ve de günümüzdeki şiddetin kökeninde gerçekten de çok farklı etmenler yatar demek yanlış olmaz. Ortaçağ'da özellikle dinsel kavgalar ve Tanrı merkezli düşüncenin etrafında yoğunlaşırken, Rönesans'ta yeni kıtalar keşfetmek ve gücünü biraz da olsa artırmaya yönelik çabanın sonucu doğan bir şiddet olayı vardır. 19.yüzyılda kapılarını dış dünyaya açan ve gerçek anlamda sanayi devrimini gerçekleştirmek amacındaki uluslar, gerektiğinde şiddete başvurmaktan kaçınmamışlardır. Dahası, şiddeti fabrikalardaki işçiye kadar indirgemişlerdir. Yaşamın giderek her alanda karmaşıklaşması sonucu insan ilişkileri de bu değişimden payını almıştır. Bir anlamda gündelik yaşamdaki gelişim ve değişim insan ilişkilerine olumlu olduğu kadar olumsuz anlamda da etki etmiştir denebilir.

20.yüzyılda fiziksel olduğu kadar düşüncelerin kısıtlanması sonucu karşılaştığımız psikolojik kökenli şiddet gündeme gelir. Kuşkusuz psikolojik kökenli şiddet, birbirine geçmiş değişik boyut ve türde ortaya çıkan şiddet olayının genel bir tanımıdır. Oysa ki yakından incelendiğinde bu tür içinde sayabileceğimiz çok sayıda şiddet unsuru sözkonusu olabilmektedir. Bunlar arasında herhangi bir şekilde eğitim olanaklarından yoksun kalma, cinsel olanaklara yeterince ulaşamama gibi etmenlerin neden olduğu saldırganlık ve şiddet sayılabilir. Toplumsal kısıtlamalar bile zaman zaman fiziksel kökenli şiddete eşdeğer nitelikte olumsuzluklar yaratabilmektedir. Bu bağlamda doğal olarak insan yaşamında yerine göre onarılması olanaksız yaralar açabilen şiddet ögesi, gerek geçmişte, gerekse günümüzde olsun, birçok oyun yazarının ele aldığı konuların başında gelir.

Günümüz İngiliz oyun yazarlarından Edward Bond, şiddet ögesi ile yakından ilgilenmiş ve günümüz toplumunda varlığını sürdüren bu konuyu **Lear** oyununa yazdığı önsözde şöyle açıklamıştır:

“...şiddet toplumumuzu şekillendirip çepeçevre sarar ve şiddeti bir kenara bırakmadıkça geleceğimiz de yok demektir. Yazarların şiddet üzerine yazmasını istemeyenler, gerçekte bizi ve çağımızı yazmalarını engellemek istiyorlar. Şiddet üzerine yazmamak ahlaka aykındır.”¹

Uygarlığın gelişme açısından büyük bir ilerleme gösterdiği 20.yüzyılda insanlığın fizilenen artıl düşüncelerini yıkıma uğratan Dünya Savaşları ve birlikte getirdiği olumsuzluklara karşın, zamanın aydınları bu yıkımı kaldırma yolunda pek de azımsanmayacak çaba sarfetmişlerdir. Bu bağlamda tüm bu olumsuzlukları düzeltme görevi, başta geniş kitlelere mesaj iletmede büyük etkinliği olan ve bunu da görsel yolla sağlayan tiyatroya düşmekteydi.

Yirminci yüzyıl tiyatrosunu özellikle şiddet bağlamında anlayabilmek için bu yüzyıl içerisindeki olaylara kısaca değinmek yararlı olur inancındayız. Askeri yönden bakıldığında yaşlı dünyamız iki büyük savaş yaşamış, silahlanma süreci hızlanmış ve güç dengeleri altüst olmuştur. Toplumsal açıdan uzun yılların birikimi olan hoşgörü ortamı, yerini korku ve umutsuzluğa bırakmıştır. Politik yönden ise çalkantıların yaşandığı bir dönemdir. Tüm bunların bir anda yıkılması, doğal olarak birlikte güvensizliği getirmiş ve toplumsal yapı derinden sarsılmıştır. Özellikle günümüz oyun yazarları, sözkonusu bu olumsuzlukları bir şekilde yaşamış ve savaşın bitimiyle birlikte yeni bir arayış içine girmişlerdir.

Kuşkusuz İkinci Dünya Savaşı, birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi İngiltere’de de tiyatroyu olumsuz yönde etkilemiştir. Özdemir Nutku, tiyatroların savaş yılları ve sonrasındaki durumunu şöyle açıklar:

“...Tiyatronun gelişimi bu yıllarda durdu ama savaş içinde olan bütün Avrupa ve Asya ülkelerinde tiyatrolar çalışmalarını sürdürdü. Savaş sonrasında çeşitli ülkelerin tiyatrosu büyük değişiklikler geçirmeye başladı. Hatta İngiltere ve Amerika Birleşim Devletleri’nde bile devlet ödeneği ile kurulacak ulusal tiyatrolardan sözedilmeye başlanmıştı.”²

Edward Bond, savaş sonrası ilk kuşak oyun yazarları içinde yetişip, savaş sırasında tanık olduğu olayları özümseyerek oyunlarına en iyi şekilde aktarmayı başarabilen ve bunu yaparken de öğreticiliğe yönelen günümüz oyun yazarlarındanıdır. Doğal olarak bu yaşam deneyimleri ve savaşın kaçınılmaz sonuçlarından olan baskı ve şiddet, eserlerine de yansır. Nazi Almanya’sının tüm dünyayı şiddete boğan ve sınır tanımaz saldırganlığı sırasında daha çocuk olmasına karşın yaşadığı tüm o sıkıntılı ve korku dolu günleri unutmamıştır Bond. Zaman zaman Nazi saldırılarından kaçmak zorunda kalmaları ve bu kaçışın birlikte getirdiği korku, tüm canlılığı ile Bond’un belleğindedir.

Kesinlikle şiddet ve baskı yanlısı bir oyun yazarı değildir Bond. Ama buna karşın oyunlarında sözkonusu bu öğelerin yoğun olarak kullanılmasının gerçek nedeni, Bond’un şiddetten uzak bir dünyada yaşama isteği olsa gerek. Çağdaş oyun yazarları gibi o da, barışçı bir dünya özlemi içindedir. İnsanlığın huzur dolu bir ortamda yaşaması gerektiğine

inanır ve bu gerçeği kendisiyle yapılan bir söyleşide şöyle dile getirir:

“...Evet, toplum olarak biz, şiddet yoluyla birbirimizi yoketmekteyiz. Herkesin bildiği gibi bu şiddet yanlılarına karşı daha sert davranarak birşeyler yapmak zorundayız. Cinsellik nasıl Victoria dönemindekilerin başına bela olmuşsa, şiddet de içinde bulunduğumuz toplumun bir yarasıdır. Şimdilerde toplumun tamamı şiddet karşısında eğilmektedir. Televizyonunuzu açtığınızda insanların birbirlerini öldürdüğü programları izliyorsunuz. O zaman şiddet dolu bir toplumda yaşadığımız kuşku götürmez bir gerçektir. Oyunlarımızın tamamı şiddet sorunu ile ilintilidir. Çünkü en önemli sorun budur. Ve oyunlarımızda her zaman açıklamaya çalıştığım şey, tek başına şiddetin türlere zarar vermeyeceğidir. Şiddet temelde savunma amaçlıdır ve bizim korktuğumuz da öfke ile birlikte ortaya çıkan şiddettir –biri tehdit edildiğinde görülen şiddet”.³

Bond, **Bingo** ve **Lear** eserlerinde özellikle Shakespeare ve yaşamını irdeler. Bunu yaparken de değişik bir yorum getirir. Özellikle **Lear** oyununda Shakespeare’in **Kral Lear**’ındaki karakterleri ve hepten aynı olmasa bile benzer bir olay örgüsünü işlemesi ayrıca ilgi çekicidir. Shakespeare ile Bond’un dünyalarına şöyle bir bakacak olursak, birbirinden oldukça farklı iki dünya ile karşı karşıya bulunduğumuzu görürüz. Shakespeare, Ortaçağ düşünce sisteminin içinde yetişmiş ya da en azından bu düşünce sisteminin gölgesinde eserler vermiştir. Mina Urgan, Shakespeare’in eserlerini incelediği çalışmasında bu ortamı şöyle dile getirir:

“...Shakespeare ve çağdaşları için krallık kutsal bir kurumdur. Canlı ve cansız her varlığı, kesin bir hiyerarşiye ve düzene göre birbirine bağlayan zincirin yeryüzünde en yüksek halkası olan kral, Tanrıyı temsil eder ve Tanrının sesi sayılır. Krallığın otoritesine karşı işlenen suç, Tanrıya karşı işlenmiş bir suçtur. Ne hiçkimsenin bir kralı tahttan indirmeğe, ne de bir kralın kendi isteği ile tahttan inmeğe hakkı vardır”.⁴

Yine Turan Ofazoğlu’nun Shakespeare ve çağı ile ilgili yorumu, üzerinde durmaya değer:

“...Shakespeare’in yetiştiği Elizabeth çağı, İngiliz Rönesansı’nın gerçekleştiği, uyanıp yenilenme, canlanıp devinme, güçlenip büyüme dönemidir. Platon ve Kutsal Kitap kanşımı, Tanrı-Merkezli bir çağdır Ortaçağ. Burası öbür dünya için hazırlanma yeridir. Burada yapılan herşey orası için, ahiret için yapılır; bu geçici, bu yalan dünyadaki bütün çaba o kalıcı, o gerçek dünyanın büyüklüğüne, görkemine layık olmak içindir. Ortaçağ’da bu dünyaya hiç önem verilmezdi demek değildir bu; ama ağırlık daha çok öteye kaymıştır, çünkü Tanrı’nın dünyasıdır bu, ev sahibi O’dur; insan kiracıdır olsa olsa, ya da ne bileyim, burası boş kalmasın diye gönderilmiş bir görevlidir; ya da insan eğitilmek için yollanmıştır buraya. Bu çağda herşey sınırlanmış, genel çerçeveye yerleştirilmiştir. Hiçbirşey, hiçbir kimse, çevresine çizilmiş büyümlü çizgiyi geçemez, sınırlarını aşamaz”.⁵

Bond’un yaşadığı düşünce evreninde toplum, dünyadaki hızlı ilerleme sonucunda artık sıcak bir toplum olmaktan çıkmış, ufkunu alabildiğine genişletmiştir. Her alanda olduğu gibi toplumsal değer yargılarında da köklü değişimlerin yaşandığı bir ortamdır bu. Bond, **Lear** oyunundaki baskı ve şiddet ortamını Shakespeare’den farklı olarak kendisi bilerek yaratır. Oysa Shakespeare’in **Kral Lear**’ındaki olaylar, yazar tarafından bilinçli

yaratılmayıp, doğal olarak kendiliğinden gelişen bir süreç özelliğindedir. Bond'un **Lear** oyununda ele aldığı şiddet ve baskı, toplumun her katmanına kök salmış, her kesimden insanın günlük yaşamının nerdeyse bir parçası gibidir. Bond'un Lear'ının ülkesini düşmanları North ve Cornwall Dükü'nden korumak amacıyla ülke sınırlarını çepeçevre saracak şekilde bir duvar örmeye girişmesi, ilk anda haklı olarak daha son zamanlara kadar varlığını sürdüren ve uygar dünyamızın yüzkarası ve de yazgısı ile birbirlerine bağlı olan Alman ulusunu yıllar boyunca acılara boğan Berlin Duvarı'nı ve aynı zamanda çoğu kez tüm dünyaya korku dolu anlar yaşatan karşıt güçler arasındaki soğuk savaş anımsatır.

Gerçekte Bond, oyunun hemen başlarında böylesi bir eylemi vermekle oldukça ilgi çekici bir noktaya da değinir aynı zamanda: 20.yüzyılda ulusunun, kendi koyduğu kurallar ve çizdiği çizgiden dışarı çıkıp dış dünyanın çağdaş düşüncelerini benimsemesini önlemek amacıyla olan Lear, değişimden yana değildir. Bu yüzden özgür olacağını düşünen Lear için burası bir tutukevinden pek de farklı değildir. Ve bu bağlamda yapılması tasarlanan duvar ise, savunmaya yönelik olduğu kadar, korku duvarıdır da. Bond'un Lear'ı bir bakıma Shakespeare'in Kral Lear'ından farklıdır. Çünkü her ne pahasına olursa olsun yetkiyi elden bırakmayı pek de kabullenecek biri değildir Bond'un Lear'ı. Oysa ki, Shakespeare'in Kral Lear'ı daha oyunun başında kelimenin tam anlamıyla bir sevgi gösterisinde bulunur ve bunu yaparken de gerçekleri söyleyen, içinden geldiği gibi konuşan küçük kızı Cordelia'yı paçavra gibi bir kenara atar:

"Peki öyleyse! Dürüstlük miras olsun senin. Güneş'in o mukaddes nuru üzerine: Hakete'nin o gizli ayinleri üzerine: Hayata, ölüme hükmeden o yıldızlar üzerine yemin ediyorum ki, bugün burada bütün babalık vazifelerimden, akrabalık ve kan bağlarından sıyrılıyorum; ve seni şu andan itibaren bana ve kalbime yabancı sayıyorum. Şunu da bil ki, açlığını gidermek için çocuklarını yutan bir vahşi de benim göğsümde senin kadar yakınlık, merhamet ve teselli bulacaktır".⁶

Öte yandan Bond'un Lear'ı duvar örmeye devam ettikçe düşman kazanacak ve düşmanı gözüyle gördüğü North ve Cornwall Dükü de kızlarıyla evlenip, Lear'a karşı cephe alacaklardır. Çıkar çatışmalarının gerektiğinde baba ile çocuklarını bile karşı saflarda yer almaya itebileceğini kızlarının, babalarının düşmanlarıyla birlikte olmasıyla verir Bond.

Bu açıdan bakıldığında, toplum olarak çıkar gözetimi, mutluluğun köşetaşı niteliğini oluşturabilmektedir. Bu türden çatışmalar doğal olarak birlikte şiddet ve saldırı dolu bir ortam hazırlayabilmektedir. Bu bağlamda Bond'daki kralın iki kızıyla Shakespeare'in Kral Lear'ındaki kızlar, babalarına karşı açmış oldukları savaş yüzünden benzerlik gösterirler. Ama bu savaş, şiddet ve yıkımdan başka bir şey getirmeyeceği gibi, sonuçta kazanan da olmayacaktır bir bakıma. Bond'un sürekli olarak vermeye çalıştığı karmaşa ortamı, daha doğrusu siyasal açıdan daha güçlü olmak için herkesin birşeyler elde etmeye çalışması ve bunu yaparken de her yola başvurulması, Shakespeare'in Kral Lear'ındaki ortam ile benzer özellikler gösterir niteliktedir. Çünkü Shakespeare'in **Kral Lear** oyunundaki ortamın sevgi ve acıma dolu olduğunu söyleyemeyiz.

Bond, 20.yüzyıl insanının sürekli karşılaştığı psikolojik şiddetin nedenlerinden birisini

de cinsellik olarak vermek düşüncesindedir bize kalırsa. Kızların evlendikten sonra kocalarından duydukları cinsel doyumsuzluk, onların içinde varolan şiddet duygusunu bir kat daha artırmış olabilir. Görünürde kızlar Bodice ve Fontanelle açıkça demese bile, bu onların bilinçaltına yerleşmiş gibidir. Bir an önce kocalarını öldürüp Warrington ile evlenebilmek düşüncesinin temelinde bu cinsel düşkünlüğü yatıyor olabilir. Yine Bond, şiddet yanlısı kızların karakterlerini eşit ölçüde çizmiş gibidir. Çünkü savaş sonrasında zafer kazanan ama kocalarını öldürme planları başarıya ulaşmayan kızların, Warrington'a uyguladıkları tüyler ürpertici işkence sırasında kızlardan Fontanelle, şiddetin verdiği hayvansı bir coşkuyla elinden geleni yapıp Warrington'a dayanılmaz acılar çektirirken Bodice, hiçbir şey olmamış gibi, gündelik yaşamdan bir kesit yaşıyormuşçasına örgü örmekle yetinmeyip çok gürültü ettiği için kardeşini uyarır. Bir anlamda Warrington'un uğradığı işkence sahnesi ilk anda bize Shakespeare'in **Kral Lear**'ındaki Gloucester'in gözlerinin acımasızca oyulduğu sahneyi anımsatır. Ama Gloucester gözleri oyulduktan sonra belirli düzeyde bir bilince ulaşırken, aynı şeyi Warrington için söylemek doğru olmaz.

Kızlarının acımasızlığı ve terkedilmişliğini derinden yaşayarak, bir krala yakışmayacak hakaretlere uğrayan ve korkunç fırtınaya göğüs gererek yavaş yavaş bilinçlenen Shakespeare'in Kral Lear'ı ile yaklaşık aynı acıları çeken ve yavaş da olsa bir zamanlar uğruna her şeyi yapacak denli kararlı olan Bond'un Lear'ı gösterdikleri bilinçlenme süreci açısından yakın benzerlik gösterirler. Shakespeare'in Kral Lear'ı kızı Cordelia'ya kavuşmanın verdiği coşkuyla konuşurken, Bond'un Lear'ı kızları Bodice ve Fontanelle'den ayrıldıktan, bağlarını koparmak zorunda kaldıktan sonra bu bilinçlenme sürecinin doruğuna ulaşır. Bond'un Bodice ve Fontanelle'i gibi Shakespeare'in Goneril ve Regan'ı oyun boyunca sergiledikleri eylemler açısından ele alındıklarında, hepsi de hem saldırgan tavırlar sergiler, hem de babalarının kurbanı olurlar. Daha doğrusu bu karakterler hem şiddet uygulayıcısı, hem de uyguladıkları şiddetin acımasız çarkında eriyip giden kişiler olma özelliği gösterirler. Yine öte yandan Shakespeare'in Kral Lear'ındaki soytarı ile Bond'un Lear'ındaki hayalet her iki kralın bilinçlenme sürecine olan katkıları nedeniyle yakın benzerlik içindedirler. Dönemindeki soytarıların genel özelliklerini taşıyan Shakespeare'in soytarısı, gerçekte tam anlamıyla deli sayılmaz. Ama bulunduğu ortamın gereklerini yerine getirip bir bakıma o şekilde davranmak zorundadır.

Bond'un Lear'ında kralın gözlerinin oyulduğu bölüm, insanları dayanılmaz acılar içinde kıvrandıran gözü dönmüş şiddet uygulayıcılarının, insanlıktan ve doğal olarak acıma duygusundan nasıl yoksun olduklarını gösterir ve dahası, bu işlemi bilimsel amaçlar uğruna yaptıklarını söylemeleri de, bilim ve teknolojik alanda elde edilen buluşların yeri geldiğinde, insanların iyiliğinden çok onları yoketmek için başarılı bir şekilde kullanıldığına iyi bir örnektir. Yahudilerin İkinci Dünya Savaşı sırasında karşı karşıya buldukları ve yankıları günümüzde de sürüp giden işkence ve olumsuz sonuçlarını bir kez daha anımsatma amacıyla olsa gerek Bond.

Ama tüm olanlara karşın Bond, Lear'ın gözlerinin oyulmasını gerçekte iyiye yönelik bir değişim olarak verir. Bu zamana kadar çoğu şeyi gerçek gözleriyle göremeyen Lear, bun-

dan sonra daha iyi görüp, anlayacaktır. Nitelik bir anlamda öyle de olur. Kör edildikten sonra her geçen gün gerçekleri daha iyi anlayan Lear, bilinçlenmesinin doruğuna yavaş yavaş tırmanmaktadır. Belki de Lear, akan kanı bütünüyle durduramayacağını biliyordu ama yine de bunu önlemek için elinden geleni yapmaya karardır. Ellerindeki herşeyin yönetimce alındığı çiftçi, gidip duvarda çalışmaya, oğlu da orduya katılmaya karardır. Ama duvarın, insan kanıyla beslenen bir canavar olduğunun ayırdına varan Lear, ne yaparsa yapsın bunu önleyemeyecek ve zaman zaman azalma gösterse bile, şiddetin toplumda kol gezmesini engelleyemeyecektir.

Bond, çektiği acılar sonucunda bilinçlenmeye götürdüğü Lear ve Hayalet'ini Shakespeare'in Kral Lear ve Soytarı'sına oldukça yaklaştırmıştır bir bakıma. Oyun süresince Lear'ın peşisıra giden Hayalet'in Lear'ın bilinçlendiği andaki ölümü ile Shakespeare'in Soytarı'sının yine aynı şekilde Kral Lear'ın gerçekleri anladıktan sonra gelen ölümü aynı gelişim çizgisini izler. Bond'un Genç Adam'ın hayaletini karşımıza normal bir soytarıdan farklı olarak soyut anlamda çıkarmasının nedenlerinden biri de Hayalet'in, Lear'ın gelişimine doğrudan müdahale olasılığını ortadan kaldırıp, bilerek Lear'a acı çektirmek ve bu şekilde bilinçlenmesini sağlamaktır dense yanlış olmaz.

Gerçi hem Bond'un Lear'ı hem de Shakespeare'in Kral Lear'ı gerçeklerin ayırdına vardıldıktan sonra ölürler. Ama yine de Bond'un Lear'ı eylem halindeyken, kendi yaptırdığı ve kendisinden sonra yönetime gelenlerce yapımına devam edilen duvarı, kör olduğu halde birilerinin yardımıyla oraya götürüldükten sonra sökmeye çalışırken vurulur. Böylesi bir ölüm karamsar bir öge olarak görülebilir. Çünkü Lear'ın ölümü hiçbirşeyi değiştirmemiştir; duvar yerinde duruyordur ve Lear'da beklenen değişim geciktiği için olsa gerek, Lear dahil, birçok insan ölmüştür. Gerçekte ta oyunun başlangıcında duvar yapımındaki gecikme yüzünden insanları azarlayan kralın, oyunun sonunda bu duvarın gerçek yüzünü anlaması bizi az da olsa şaşırtmış olabilir ama Lear'ın ölümü, Bond'un iyimser görüşünü destekler niteliktedir. Çünkü Lear, körü körüne değil, bir bilinçlenme sürecinin sonunda öldürülmüştür. Yıllar yılı inanmış olduğu değerlerin yanlışlığını anlamış ve bunu düzeltmek uğruna canından olmuştur. Bizim için önemli olan da bu olsa gerek. Yine Lear'ın öldürülmesinden sonra askerlerden birinin geri dönüp Lear'ın cesedine bakmasına Richard Scharine yerinde bir yorum getirir:

"Bir tek birey bile varlığını, insan olduğunu anımsadığı sürece insanlık varolacaktır".⁷

KAYNAKÇA

- BOND, Edward, **Lear**, Eyre Methuen, LONDON, 1972.
_____. **The Long Road to Lear**, Theatre Quartely, 2 Jan-Mar, 1972.
BRADLEY, A.C., **Shakespearean Tragedy**, Macmillan Co.Ltd., LONDON, 1965.
OFLAZOĞLU, Turan, **Shakespeare**, Cem Yayınları, İst., 1977.
NUTKU, Özdemir, **Dünya Tiyatrosu Tarihi**, Cilt II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.
SCHARINE, Richard, **The Plays of Edward Bond**, Associated Univ. Press, Inc. 1976.
SHAKESPEARE, William, **Kral Lear**, Çev.Prof.DR.İrfan Şahinbaş, MEB Yay., İst., 1989.
URGAN, Mina, **Shakespeare II**, İst. Üniv. Ed.Fak.Yay., İstanbul, 1970.

DİPNOTLAR

- * Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı.
1. Edward BOND, "Lear", Eyre Methuen, LONDON, 1972, s.V.
2. Özdemir NUTKU, "Dünya Tiyatrosu Tarihi", Remzi Kitabevi, İstanbul 1985 Cilt II, s.215.
3. Edward Bond, "The Long Road to Lear", Theatre Quarterly 2 Jan-Mar 1972, s.9.
4. Mina URGAN, Shakespeare II, İst.Üniv.Edebiyat Fak. Yay., İSTANBUL, 1970, s.273.
5. Turan Ofazoğlu, Shakespeare, Cem Yay., İstanbul, 1977, s.5-6.
6. Shakespeare, Kral Lear, Çev.Prof.Dr.İrfan Şahinbaş, MEB Yayınları, İstanbul, 1989, s.15-16.
7. Richard Scharine, 'The Plays of Edward Bond', Associated Univ. Press. Inc. 1976.